

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/11/115-128>

Şəhla Xəlilli

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı, Azərbaycan

<https://orcid.org/0009-0008-6632-2500>

shehlaxelilli@gmail.com

Ahi Bənli Həsən əlyazmalarının paleoqrafik təsviri

Xülasə

Ahi Bənli Həsən Osmanlı dövrü türk ədəbiyyatının formalaşma və inkişaf mərhələsində mühüm rol oynamış, dövrünün tanınmış və nüfuzlu şairlərindən biri olmuşdur. Onun yaradıcılığı klassik Osmanlı ədəbi ənənələri çərçivəsində formalaşmış, poetik dili və bədii ifadə imkanlarının zənginliyi ilə seçilmişdir. Şairin əsərlərində dövrün dini-fəlsəfi dünyagörüşü, əxlaqi dəyərləri və estetik prinsipləri aydın şəkildə əks olunmaqdadır. Təqdim olunan məqalədə indiyədək Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sistemli şəkildə tədqiq olunmamış Ahi Bənli Həsənin həyatı, ədəbi fəaliyyəti və əsərləri haqqında ilkin elmi məlumatlar təqdim edilir, mövcud yazılı mənbələr və kataloq materialları əsasında ümumi elmi mənzərə yaradılır. Aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, şairə məxsus əsərlərin dünya kitabxanaları və arxivlərində ümumilikdə 57 əlyazma nüsxəsi mühafizə olunur ki, bu fakt Ahi Bənli Həsənin yaradıcılığının geniş coğrafiyada yayılmasından və uzun müddət oxucu marağı doğurmasından xəbər verir. Məqalədə Ahi Bənli Həsənin əsərlərinin AMEA M.Füzuli adına Azərbaycan Əlyazmalar İnstitutunda, eləcə də Almaniya, Fransa və Türkiyədəki əlyazma fondlarında qorunan nüsxələri əsasında paleoqrafik təhlil aparılır. Tədqiqatın əsas məqsədi müxtəlif dövrlərdə və fərqli mədəni mühitlərdə köçürülmüş bu əlyazma nüsxələrinin yazı üslubu, istifadə olunan materiallar, xətt xüsusiyyətləri və struktur fərqlərini müqayisəli şəkildə araşdırmaqdan ibarətdir. Bu yanaşma şairin irsinin mətnşünaslıq baxımından daha dərinlən öyrənilməsinə yeni elmi imkanlar açır.

Açar sözlər: *Ahi Bənli Həsən, Hüsnü dil, əlyazma, paleoqrafiya, nüsxə, kolofon*

Shahla Khalilli

Institute of Manuscripts named after M. Fuzuli, ANAS

Doctor of Philosophy in Philology

Baku, Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0008-6632-2500>

shehlaxelilli@gmail.com

The Paleographic Description of Ahi Benli Hasan's Manuscripts

Abstract

Ahi Benli Hasan was one of the prominent and influential poets of his time and played a significant role in the formation and development of Ottoman Turkish literature. His literary works were shaped within the framework of classical Ottoman literary traditions and are distinguished by

their rich poetic language, thematic diversity, and refined artistic expression. Religious-philosophical perspectives, moral values, and aesthetic principles of the period are clearly reflected in his writings. This article presents preliminary scholarly information on the life, literary activity, and works of Ahi Benli Hasan, who has not yet been systematically studied in Azerbaijani literary scholarship. Based on available written sources and catalog materials, a general scholarly overview of his literary heritage is provided. The research reveals that a total of 57 manuscript copies of the poet's works are preserved in libraries and archives around the world, indicating the wide geographical circulation of his works and their sustained reception over time. The article also includes a paleographic analysis of manuscript copies of Ahi Benli Hasan's works preserved at the Institute of Manuscripts named after M. Fuzuli of the Azerbaijan National Academy of Sciences, as well as in manuscript collections in Germany, France, and Türkiye. The main objective of the study is to conduct a comparative examination of the writing styles, materials used, script characteristics, and structural differences of these manuscripts, which were copied in different periods and cultural environments. This approach opens new perspectives for the textual study of the poet's literary legacy.

Keywords: *Ahi Benli Hasan, Husnu dil, manuscript, paleography, copy, colophon*

Giriş

XV əsrin sonu – XVI əsrin əvvəllərində yaşamış divan şairi Ahi Bənli Həsən Balkan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biridir. Balkan yarımadası XIV əsrdən etibarən Osmanlı imperiyasının hakimiyyəti altına daxil olmuşdur. Bu siyasi dəyişiklik bölgədə elmin, mədəniyyətin və incəsənətin inkişafına mühüm təkan vermişdir. Osmanlı-Türk ədəbiyyatının formalaşması və ədəbi dilin zənginləşməsi prosesində Balkan yarımadasında doğulub, Anadolunun müxtəlif bölgələrinə köç etmiş şairlərin xüsusi rolu olmuşdur.

Balkan yarımadası Avropanın cənub-şərqində yerləşir. Onun sərhədlərini qərbdən Adriatik dənizi, cənubdan Aralıq dənizi, şərqdən Egey dənizi, Mərmərə dənizi və Qara dəniz əhatə edir. Şimal sərhədləri isə Dunay və Drava çayları ilə müəyyən olunur. Hazırda bu coğrafi bölgəyə Bolqarıstan, Yunanıstan, Rumıniya, Şimali Makedoniya, Bosniya və Herseqovina, Serbiya, Xorvatiya, Albaniya kimi dövlətlər daxildir.

Tədqiqat

Ahi Bənli Həsən Bolqarıstan ərazisində doğulan 88 Türk-Osmanlı divan şairindən biridir. O, Bolqarıstanın Nikopol şəhərinə bağlı Trastenik kəndində dünyaya gəlmişdir. Şairin doğum tarixi bir çox mənbələrdə qeyd olunmasa da, Türk Dili və Ədəbiyyatı Ensiklopediyasında bu tarix 1476-cı il kimi göstərilir (Türk dili və Edebiyatı Ansiklopedisi, 1980, s. 50). Ahi Bənli Həsənin atası məşhur tacir Seydi Xacə, anası isə Mələk adlı qadın olmuşdur. Atasının vəfatından sonra şair onun ticarət işini davam etdirərək bir dükən açmış və bu sahədə fəaliyyət göstərmişdir. Anasının başqa bir şəxslə ailə qurması Ahi Bənli Həsənin mənəvi sarsıntı yaşamasına səbəb olmuş və o, işini, yaşadığı yeri tərk edərək İstanbula köçmüşdür. İstanbulda mədrəsə təhsili alan şair, gec yaşlarında elmə yönəlsə də, təhsilini davam etdirmiş və nəhayət, təxminən qırx yaşlarında mülahimlik (dövrün alim və ya şairlərinə xidmət edən, təlim-tədris fəaliyyətində olan şəxs) mərhələsinə çatmışdır.

Ahi Bənli Həsən İstanbulda qələmə aldığı nəsr və nəzm əsərləri ilə tanınaraq müəyyən şöhrət qazanmışdır. O, klassik divan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Şeyxinin (ö. 1431) “Xosrov və Şirin” əsərindən ilhamlanaraq eyniadlı məsnəvi üzərində işləməyə başlamışdır. Lakin

nəqşibəndi təriqətinin nüfuzlu nümayəndələrindən Mahmud Çələbi bu təşəbbüsü bəyənmiş və onun məsləhəti ilə şair əsəri yarımçıq qoyaraq davam etdirməmişdir.

Ahi Bənlı Həsənin “Xosrov və Şirin” məsnəvisindən bəzi hissələr Yavuz Sultan Səlimə təqdim edilmişdir. Sultan bu şeirləri bəyənmiş və şairin işsiz olduğunu öyrəndikdən sonra ona iyirmi axça maaşla Bursadakı Bayəzid mədrəsəsində müdərrişlik vəzifəsi təklif etmişdir. Lakin Ahi Bənlı Həsən dostlarının onun bu vəzifəyə deyil, daha yüksək bir məqama layiq olduğu fikirlərindən təsirlənərək, təklif olunan vəzifəni qəbul etməkdən imtina etmişdir.

Bu qərardan sonra şair uzun müddət işsiz qalmış və maddi çətinliklərlə üzləşmişdir. Nəhayət, müəyyən zaman keçdikdən sonra o, Yunanıstan ərazisində yerləşən Karaferye (indiki Veriya) mədrəsəsində müdərriş kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Bu dövrdə nüfuzlu dövlət adamı, qazəsgər Fənarizadə Mühyiddin Mehmed şah Çələbinin təklifi ilə Ahi, şair Lamei Çələbinin Fəttahi Nişaburinin məşhur “Hüsnü dil” əsərindən tərcümə etdiyi eyni adlı əsərə nəzirə yazmağa başlayır. Yarı nəsr, yarı nəzm formasında yazılmış bu əsər, təəssüf ki, şairin vəfatı səbəbindən yarımçıq qalmışdır. Onun bu yarımçıq qalmış əsərini dövrünün tanınmış divan şairlərindən biri olan Xavəri (ö. 1464–1465) tamamlamışdır. Ahi 1517-ci ilə Karaferyədə (indiki Veriya, Yunanıstan) vəfat etmişdir (Çelebi, 2018, s.169).

Ahi Bənlı Həsənin günümüze gəlib çatan üç əsəri məlumdur: “Divan”, “Xosrov və Şirin” və “Hüsnü dil”. Bu əsərlərin əlyazma nüsxələri müxtəlif ölkələrin aparıcı kitabxana və arxivlərində, o cümlədən Almaniya, Fransa və Türkiyənin müvafiq kitabxanalarında, həmçinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxiv fondunda saxlanılır.

Tədqiqat çərçivəsində sözügedən kitabxana və arxivdə müəyyən etdiyimiz Ahi Bənlı Həsənin əsərlərinin əlyazma nüsxələrinin paleoqrafik xüsusiyyətləri aşağıda sistemli şəkildə təqdim olunur.

1. **Almaniya – Marburq Dövlət kitabxanası.** Kitabxananın Şərq Əlyazmaları Kataloqunun türkdilli əlyazmalar bölməsində Ahi Bənlı Həsənin əsərinə aid üç əlyazma nüsxəsinin təsviri verilmişdir:

1) Hüsnü dil. Bu kataloqda əlyazma nüsxəsinin cildi qəhvəyi rəngli dəridir və miqləblidir, ortasında medalyonlu olması göstərilir.. Cildin arxa hissəsi və küncələri zədələnmişdir. Əsər sarı rəngli vərəqə yazılmışdır, Avropa fəliqranlı kağız. Həcmi 139 vərəqdır, 1a, 1b, 139a və 139b səhifələri boşdur. Əlyazmanın ölçüsü 24,5x15,5 sm.-dir iki sütun halında nəsx xətti ilə yazılmışdır. Haşiyələr qara və qızılı çəkilmiş, yazılar mavi və qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Haşiyələrdə qırmızı mürəkkəblə izahlar göstərilir. Başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətlei-ənvarı-kəlamı-qədim. Bitir: Rəhməti-həqqi-bad bir xanəndha, Kəz kərəmi-bəxşənd bərəkəti-dua.

2) Hüsnü dil. Əlyazmanın cildi qəhvəyi, kağızı ahərlidir. Avropa fəliqranlı kağıza yazılmışdır. Əsərin həcmi 113 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın ölçüsü 19,5x12,5 sm.-dir. Əsərdə sitatlar və başlıqlar qırmızı, mətn mavi mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətlei-ənvarı-kəlamı-qədim. Bitir: çəraği-meh ki nurun pərtəvidir, Gecələr təkyəsi dərviş evidir.

3) Hüsnü dil. Kataloqda cildi haqqında məlumat verilmir. Əlyazmanın kağızı sarımtıl və ahərlidir. 97b, 98a səhifələrində su nişanı təsviri vardır. Həcmi 98 vərəq, ölçüsü 19x11,5 sm.-dir. Başlıqlar qırmızı, mətn mavi mürəkkəblə təliq xətti ilə yazılmışdır. Kataloqda bu əlyazmanın digərləri ilə fərqləndiyi qeyd olunur. Belə ki əlyazmanın kənarlarında iki ayə, dərman vasitələri haqqında yazılar yazılmışdır. Başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətlei-ənvarı-kəlamı-qədim. Bitir: Ana kim insi-can olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur. Kənarında belə beyt yazılıdır: hər nə yerdən ki görür didəyi-ğəmdidə sərvər, Könül ol yan atar, göz dəxi ol səmtə baxar

(Götz, 1968, s.105-107).

2. **Paris Milli Kitabxanası.** Bu kitabxanada Ahi Bənli Həsənin iki əlyazma nüsxəsi saxlanılır.

1) Hüsni dil. Bu əlyazma nüsxəsi 276 şifrəsi altında saxlanılır. Əsər 1597-ci ildə İbrahim ibn... adlı katib tərəfindən nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. 64 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 21x15,5 sm, cildi kartondur. Kataloqda həmçinin əsərin Fəttah Nişapurinin əsərinin tərcüməsi olduğu qeyd edilmişdir.

2) Hüsni dil. 358 şifrəsi altında saxlanılan bu nüsxədə də Fəttah Nişapurinin fars dilində olan əsərindən tərcümə edildiyi yazılır. Əlyazma XVI əsrin sonlarında yazılmışdır. Həcmi 95 vərəq, ölçüsü 19,5x14,5 sm.-dir. Qəhvəyi dəri cildə tutulmuşdur. Əsər başlanır: Şükrü səpahu minnət biqiyas ol xaliq (Blochet, 1932, s.352-353).

3. **İstanbul Süleymaniyyə yazma əsərlər kitabxanası.** Bu kitabxananın arxivində Ahi Bənli Həsənin 17 ədəd əlyazma nüsxəsi saxlanılır.

1) Divan. 654325 şifrəsi altında 00646 nömrəli mikrofilm kolleksiyasında saxlanılır. Əsər 75b – 97b vərəqlərini əhatə edir. Ölçüsü 18x12 sm.-dir. Nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Başlanır: Ey nəsim qüdrətin nəfhindən adəm bir nəfəs, vey hərimi-gülşəni-lütfündən aləm xaru xas. Bitir: təmmətü divani-Ahi yer Dərviş Mustafa əz bin Sultan Əhməd (Ahi, 00646 nömrəli şifrə, s.75).

2) Hüsni dil. 03735 şifrəsi altında Fatih kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondur. Əlyazma 76 vərəqdən ibarətdir, ölçüsü 18,5x22,2 sm.-dir. Şikəstə elementi divani xətti ilə qara mürəkkəblə sarı kağıza yazılmışdır. Mətn qırmızı mürəkkəblə haşiyəyə alınmışdır. Hər misradan və ya cümlədən sonra qırmızı mürəkkəblə sükun işarəsi qoyulmuşdur. Başlıqlar da həmçinin qırmızı mürəkkəblə fərqləndirilmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 03735 nömrəli şifrə, s.1).

3) Hüsni dil. 051542 şifrəsi altında Yazma Bağışlar kolleksiyasında saxlanılır. Həcmi 91 vərəq, ölçüsü 14,5x9,5 sm.-dir. Köçürülmə tarixi 1563-cü ildir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə şikəstə elementli nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1563, s.1).

4) Hüsni dil. 00623 şifrəsi altında İzmir kolleksiyasında mühafizə olunur. Cildi kartondur. Həcmi 99 vərəqdir. Ölçüsü 15x10 sm.-dir. Mətn qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə yazılmış, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə fərqləndirilmişdir. Yazılma tarixi 1581-ci il kimi göstərilir. Əlyazma mətninin kənarlarında başqa müəlliflərin şeir nümunələri qeyd olunmuşdur. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim (Ahi, 1581, s.1).

5) Hüsni dil. 00333 şifrəsi altında Tahir Ağa təkkəsi kolleksiyasında saxlanılır. Həcmi 100 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 20x12 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə 1629-cu ildə köçürülmüşdür. Mətnin kənarında qırmızı haşiyə xətti çəkilmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1629, s.1).

6) Hüsni dil. 00503 şifrəsi altında saxlanılan Hüsrev Paşa kolleksiyasına aid əlyazma nüsxəsi. Həcmi 63 vərəq, ölçüsü 20,5x140 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə 1619-cu ildə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1619, s.1).

7) Hüsni dil. 00858 şifrəsi altında Nafiz Paşa kolleksiyasında saxlanılır. Cildi üzərində yaşıl

parça çəkilməmiş kartondur. Həcmi 118 vərəqdır. Ölçüsü 16,7x10,5 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı rəngli mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. İlk səhifə qırmızı rənglə haşiyələnmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 00858 nömrəli şifrə, s.1).

8) Hüsnü dil. 00286 şifrəsi altında Hafid Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Həcmi 72 vərəq, ölçüsü 20x12 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə 1613-cü ildə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1613, s.1).

9) Hüsnü dil. 00379 şifrəsi altında Kadızadə Mehmed kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondur. Əsərin həcmi 229 vərəq, ölçüsü 15x10 sm.-dir. Mətn qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə ağ vərəqə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 00379 nömrəli şifrə, s.1).

10) Hüsnü dil. 00284 şifrəsi altında Çelebi Abdullah kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondur. Həcmi 176 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 15x8,2 sm.-dir. Mətn qara mürəkkəblə şikəstə elementli nəstəliq xətlə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 00284 nömrəli şifrə, s.1).

11) Hüsnü dil. 05168 şifrəsi altında Hacı Mahmud Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Əsərin həcmi 79 vərəq, ölçüsü 21,3x13 sm.-dir. Kitabın ilk səhifəsində əsərin adı Suzi-dil yazılmış sonra üzərindən xətt çəkilərək Hüsnü dil olaraq dəyişdirilmişdir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 05168 nömrəli şifrə, s.1).

12) Hüsnü dil. 03876 şifrəsi altında Hacı Mahmud Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondur. Əsərin həcmi 85 vərəq, ölçüsü 17,1x11,3 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə siyaqət xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 03876 nömrəli şifrə, s.1).

13) Divani-Ahi. 03422-020 şifrəsi altında Esad Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Əsər 136-155 vərəqləri arasında yazılmışdır. Ölçüsü 20x11,3 sm.-dir. nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Kitab bir neçə divanı əhatə edir. Ahinin Divanı kitabın haşiyə hissəsinə köçürülmüşdür (Ahi, 03422-020 nömrəli şifrə, s.136).

14) Qəsidə. 03422-011 şifrəsi altında Esad Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Mətn kitabın 199-200 vərəqlərini əhatə edir. Ölçüsü 20x11 sm.-dir. Nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür (Ahi, 03422-011 nömrəli şifrə, s.199).

15) Hüsnü dil. 00411 şifrəsi altında Lala İsmail kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondur. Həcmi 98 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 21x15,7 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlam-i-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 00411 nömrəli şifrə, s.1).

16) Hüsnü dil. 00731 şifrəsi altında Rəşid Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Üzərində güldanda güllər şəklində olan qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. Həcmi 11 vərəq, ölçüsü 19,3x11,8 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə İstanbulda 1569-cu ildə köçürülmüşdür.

Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1529, s.1).

4. **Bursa İnbəy Yazma Əsər Kitabxanasında** saxlanılan nüsxələr:

1) Hüsni dil (qitə). 2393/9 şifrəsi altında ümumi kolleksiyada saxlanılır. Həcmi 10 vərəqdir. Cildi kartondandır. Ölçüsü 21x15,7 sm.-dir. 1529-cu ildə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Bitir: Yazdı nəzər xasiyyəti-tiryəqi-kəbirlə markir (Ahi, 1529, s.1).

2) Hüsni dil. 1839 şifrəsi altında ümumi kolleksiyada saxlanılan mənsur əsərdir. Tünd qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. Həcmi 75 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 18,5x10 sm.-dir. Qarışıq xətlə yazılmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Sonu naqisdir (Ahi, 1839 nömrəli şifrə, s.1).

3) Hüsni dil. 1204 şifrəsi altında Orxan Qazi məscidində saxlanılır. Həcmi 67 vərəqdir. Karton cildi vardır. Ölçüsü 20x14,4 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1204 nömrəli şifrə, s.1).

4) Hüsni dil. 4853 şifrəsi altında ümumi kolleksiyada saxlanılır. Meşin qəhvəyi cildinin yarısı cırılmışdır. 95 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 19,7x11,1 sm.-dir. 1554-cü ildə Şaban Bostani tərəfindən təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Bitir: ana kim insü cin olmuşdu məmur, nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1554, s.1).

5) Hüsni dil. 728 şifrəsi altında ümumi kolleksiyada saxlanılır. Qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. 93 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 17,6x13,1 sm.-dir. 1612-ci ildə katib Mehmed Hüseyn tərəfindən Ədirnədə köçürülmüşdür. Xətti nəsxdir. Mətn qara mürəkkəblə yazılmış, kənarına qırmızı mürəkkəblə haşiyə çəkilmişdir. Başlanğıc səhifəsi yoxdur. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1612, s.1).

6) Tərcüməyi-hüsni dil. 2241 şifrəsi altında ümumi kolleksiyada saxlanılır. Qəhvəyi kağız cildi vardır. 67 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 21x15 sm.-dir. 1563-cü ildə katib Həsən bin Səfər tərəfindən təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmış, kənarına qırmızı mürəkkəblə haşiyə çəkilmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Sonuna şair Lameinin əsərindən 2 səhifə əlavə olunub (Ahi, 1563, s.1).

7) Tərcüməyi-hüsni dil. 2240 şifrəsi altında ümumi kolleksiyada saxlanılan mənsur əsərdir. Qəhvəyi kağız cildi vardır. 106 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 17x11,2 sm.-dir. 1548-ci ildə katib Əhməd tərəfindən nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmış, kənarına qırmızı mürəkkəblə haşiyə çəkilmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1548, s.1).

5. **Ankara Milli Kitabxanası.** Burada Ahi Bənlı Həsənin əsərlərinin 6 əlyazma nüsxəsi saxlanılır:

1) Hüsni dil. Əsər 06 Hk 929 şifrəsi altında Adnan Ötükən xalq kitabxanası kolleksiyasındadır. Tünd qəhvəyi, medalyonlu cildə tutulmuşdur. Həcmi 90 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 12x25 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlamı-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 06 Hk 929 nömrəli şifrə, s.1).

2) Hüsni dil. 18 Hk 42 şifrəsi altında Çankırı Xalq kitabxanasında saxlanılır. Cildi qəhvəyi,

medalyonlu meşindir. Həcmi 39 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 13,5x 26 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Naqisdir (Ahi, 18 Hk 42 nömrəli şifrə, s.1).

3) Şirinü Pərviz. 18061/2 şifrəsi altında Afyon Gedik Ahmed Paşa kitabxanasında saxlanılır. Qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. Əsər 81b-100b vərəqləri arasında yerləşir. Nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Çü bismillah olubdur şəkli-məftah, Anı hər fəthə məftah etdi Allah. Bitir: Səhərdən turdu ol mah şəbi-əmrüz, Sərasər nura yetmiş nitəkim ruz (Ahi, 18061/2 nömrəli şifrə, s.81).

4) Hüsnu dil. 18061/1 şifrəsi altında Afyon Gedik Ahmed Paşa kitabxanasında saxlanılır. Cildi qəhvəyi meşindir. Həcmi 79 vərəqdir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Gördü şəkər ləbindən könül tarlığının səbəbin sordu, Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 18061/1 nömrəli şifrə, s.1).

5) Hüsrevü Şirin. 06 Mil Yz FB 471/2 şifrəsi altında Yazmalar kolleksiyasında saxlanılır. Qəhvəyi, medalyonlu meşin cildə tutulmuşdur. Həcmi 14 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 18,9x13,7 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Çü bismillah olubdur şəkli-məftah, anı hər fəthə məftah etdi fəttah. Bitir: Səhərdən turdu ol mah şəbi-əmrüz, Sərasər nura yetmiş nitəkim ruz (Ahi, 06 Mil Yz FB 471/2 nömrəli şifrə, s.1).

6) Hüsnu dil. 06 Mil Yz FB 471/1 şifrəsi altında Yazmalar kolleksiyasında saxlanılır. Qəhvəyi, medalyonlu meşin cildə tutulmuşdur. Həcmi 90 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 18,9x13,7 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 06 Mil Yz FB 471/1 nömrəli şifrə, s.1).

6. **İstanbul Bəyazit Dövlət Kitabxanasında** saxlanılan nüsxələr:

1) Hüsnu dil. V1669/1 şifrəsi altında Vəliyüddin Əfəndi kolleksiyasında saxlanılır. Cildi medalyonlu, miqləbli tünd qəhvəyi rəngdədir. Həcmi 113 vərəq, ölçüsü 20,5x14 sm.-dir. Mətn qara və qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə yazılmış, kənarına qırmızı haşiyə çəkilmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, V1669/1 nömrəli şifrə, s.1).

2) Hüsnu dil. B5370 şifrəsi altında Bəyazit kolleksiyasında saxlanılır. Cildi qəhvəyi meşindir, üzərində qızilla bəzənmiş medaylon vardır, kənarlarına qızıl boyalı qırmızı haşiyə çəkilmişdir. Həcmi 105 vərəq, ölçüsü 21x12 sm.-dir. 1545-ci ildə şikəstə elementli nəsx xətti ilə köçürülüb. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim (Ahi, 1545, s.1).

3) Hüsnu dil. B5369 şifrəsi altında Bəyazit kolleksiyasında saxlanılır. Cildi miqləbli tünd qəhvəyi meşindir, üzərində qızilla boyanmış medaylon var. Həcmi 89 vərəqdir. Ölçüsü 20,5x13,5 sm.-dir. Mətn qara və qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə yazılmış, kənarına qırmızı haşiyə çəkilmişdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, B5369 nömrəli şifrə, s.1).

7. **Manisa Xalq kitabxanasında** Hüsnu dil əsərinin üç nüsxəsi saxlanılır:

1) Hüsnu dil. 2755/2 şifrəsi altında saxlanılır. Miqləbli, medalyonlu, qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. Avropa filiqranlı kağıza təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Həcmi 91 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 21x12 sm.-dir (Ahi, 2755/2 nömrəli şifrə, s.1).

2) Tərcüməyi-hüsnu dil. 5193/1 şifrəsi altında saxlanılır. Cildi miqləbli, medalyonlu, tünd qırmızı meşindir. Həcmi 98 vərəq, ölçüsü 18,5x10,5 sm.-dir. Mətn qara, başlıqra qırmızı

mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür (Ahi, 5193/1 nömrəli şifrə, s.1).

3) Tərcüməyi-hüsnü dil. 1387/1 şifrəsi altında saxlanılır. Medalyonlu, tünd qırmızı meşin cildə tutulmuşdur. Həcmi 52 vərəq, ölçüsü 20x14 sm.-dir. Mətn qara, başlıq qırmızı mürəkkəblə şikəstə elementli rüqə xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1387/1 nömrəli şifrə, s.1).

8. Kütahya Vahid Paşa Yazma Əsər Kitabxanasında “Hüsnü dil” əsərinin 2 ədəd nüsxəsi saxlanılır:

1) Hüsnü dil. 2223 şifrəsi altında Vahid Paşa kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondur. Həcmi 71 vərəq, ölçüsü 9,5x16 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə rüqə-nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 2223 nömrəli şifrə, s.1).

2) Hüsnü dil. 1610 şifrəsi altında Vahid Paşa kolleksiyasında saxlanılır. Medalyonlu qırmızı meşin cildə tutulmuşdur. Həcmi 80 vərəq, ölçüsü 7x14,5 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1610 nömrəli şifrə, s.1).

9. İstanbul Topqapı Sarayı Muzeyi yazma əsər kitabxanasında Ahi Bənli Həsənin Hüsnü dil əsərinin iki nüsxəsi saxlanılır:

1) Hüsnü dil. 001656 şifrəsi altında Əmənət Xəzinəsi kolleksiyasında saxlanılır. Həcmi 182 vərəqdən ibarətdir. Nəsx xətti ilə köçürülmüşdür (Ahi, 001656 nömrəli şifrə, s.1).

2) Hüsnü dil. 000850 şifrəsi altında Rəvan Köşkü kolleksiyasında saxlanılır. Həcmi 152 vərəqdən ibarətdir. Təliq xətti ilə 1590-cı ildə Şücaəddin Məhməd əş-Şirazi tərəfindən köçürülmüşdür (Ahi, 1590, s.1).

10. Amasiya Bəyazit xalq kitabxanasında saxlanılan nüsxələr:

1) Hüsnü dil. 1879 şifrəsi altında saxlanılır. Həcmi 118 vərəq, ölçüsü 15x10 sm.-dir. Cildi yoxdur. Mətn qara, başlıqlar və kənar haşiyələr qırmızı mürəkkəblədir. Xətti təliqdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1879 nömrəli şifrə, s.1).

2) Tərcüməyi-hüsnü dil. 1626 şifrəsi altında saxlanılır. Cildinin bir tərəfi düşmüş, medalyonlu qəhvəyi meşindir. Birinci vərəqi yoxdur. Həcmi 76 vərəq, ölçüsü 20x13 sm.-dir. Mətn qara başlıqlar qırmızı mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Ol zaman ki xəlvət gəzin kuhi-üzlöt, Və viranənişin dəşti-qurbət. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1626 nömrəli şifrə, s.1).

11. İstanbul Millət Kitabxanasında saxlanılan nüsxələr:

1) Hüsnü dil. 177 şifrəsi altında Əli Əmiri kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondandır. Əsər 115 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 17,4x9 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmış və zərli haşiyəyə alınmışdır. Reyhani xətti ilə 1584-cü ildə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1584, s.1).

2) Hüsnü dil. 176 şifrəsi altında Əli Əmiri kolleksiyasında saxlanılır. Cildi kartondandır. Əsər 92 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 18,8,4x10,9 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 176 nömrəli şifrə, s.1).

12. İstanbul Arxeologiya Muzeyinin kitabxanası. Burada 2 nüsxə Hüsni dil əsəri saxlanılır:

1) Hüsni dil. 00211 şifrəsi altında saxlanılır. Cildi tünd qəhvəyi, qızılı medalyonludur. Həcmi 66 vərəq, ölçüsü 26,5x13 sm.dir. Əsər 1682-ci ildə Bərqusi Dərviş Əhməd əl Mövləvi tərəfindən təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1682, s.1).

2) Hüsni dil. 00212 şifrəsi altında saxlanılır. Cildi bənövşəyi kartondandır. Həcmi 109 vərəq, ölçüsü 20x12 sm.dir. Əsər 1584-cü ildə Hacı Mustafa Ədirnəvi tərəfindən köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə yazılmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1584, s.1).

13. Konya Yazma Əsərlər kitabxanası. Bu kitabxanada Hüsni dil əsərinin bir nüsxəsi saxlanılır. Bu nüsxə BY0000008265 şifrəsi altında Bölgə yazma əsərlər kolleksiyasıdadır. Həcmi 117 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 20x14 sm.-dir. Medalyonlu qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə təliq xətti ilə köçürülmüşdür (Ahi, BY0000008265 nömrəli şifrə, s.1).

14. Ərzurum Yazma əsər kitabxanasında Ahi Bənli Həsənin Hüsni dil əsərinin bir ədəd nüsxəsi saxlanılır. Bu nüsxə 634 şifrəsi altında Ərzurum yazmalar kolleksiyasıdadır. Cildi kartondur. Həcmi 83 vərəqdır. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Mətn qırmızı mürəkkəblə haşiyəyə alınmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Sonu naqisdir (Ahi, 634 nömrəli şifrə, s.1).

15. Ədirnə Səlimiyyə yazma əsər kitabxanasında Ahinin bir nüsxə əsəri saxlanılır. Hüsni dil əsəri 4768 şifrəsi altında Səlimiyyə yazmalar kolleksiyasına aiddir. Cildi qəhvəyi miqləbli, medalyonludur. 117 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 19,7x11,5 sm.-dir. 1557-ci ildə təliq xətti ilə katib Osman tərəfindən köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1557, s.1).

16. Balıkesir Mütəərrif Ömər Əli bəy kitabxanasında mühafizə olunan Hüsni dil əsəri 1051 şifrəsi altında Balıqəsir Kitabxanasındadır. Cildi kartondur. 106 vərəqdən ibarətdir. 1680-ci ildə nəsx xətti ilə katib Həsən bin Əli tərəfindən köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 1680, s.1).

17. İstanbul Nuruosmaniyyə Yazma Əsər kitabxanasında 03768 şifrəsi altında Hüsni dil əsərinin bir nüsxəsi saxlanılır. Əlyazma qəhvəyi meşin cildə tutulmuşdur. 116 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü: 17,7x11,3 sm.-dir. III Osman tuğralı vəqf möhürü vardır. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmış və çərçivəyə alınmışdır. Xətti nəsxdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 03768 nömrəli şifrə, s.1).

18. Diyarbakır Xalq kitabxanasında olan Hüsni dil nüsxəsi 822 şifrəsi altında saxlanılır. Karton cildi vardır. Həcmi 92 vərəq, ölçüsü 19,5x12,5 sm.-dir. Mətn qara, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmış, zərlə haşiyələnmişdir. Xətti nəsxdir. Əsər başlanır: Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim. Bitir: Ana kim insü cin olmuşdu məmur, Nədimi hüdhüd idi həmdəmi mur (Ahi, 822 nömrəli şifrə, s.1).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli

adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində Ahi Bənlı Həsənin A 194 şifri altında “Hüsnü dil” adlı əsəri saxlanılır. Əsər haqqında ilkin məlumata 1963-cü ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Respublika Əlyazmalar fondu tərəfindən nəşr olunan “Əlyazmalar Kataloqu. I cild” kitabında rast gəlmək olar (Əlyazmalar kataloqu, 1963, s.282-283). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun 2017-ci ildə tərtib etdiyi “Azərbaycan multidissiplinar əlyazması: xəzinədən incilər” adlı nəşrdə isə müəllif və əsər haqqında məlumat verilmiş və əsər təsvir olunmuşdur (Azərbaycan multidissiplinar əlyazması, 2017, s.273). Bunlardan əlavə əsər barədə paleoqrafik məlumat professor Azadə Musabəylinin 2018-ci ildə tərtib etdiyi “Əlyazmalar İnstitutundakı türkdilli əlyazmaların toplu kataloqu”nun I və III cildlərində də yer almışdır (Musabəyli, 2018, I c. s.315; III c. s.18).

A194 şifrəsi altında saxlanılan əlyazma kitabında iki əsər vardır. Onlardan birincisi fars dilində yazılmış “İntixabi-məsnəvi” adlı əsər, ikincisi isə “Hüsnü dil” əsəridir. “Hüsnü dil” əsəri kitabın 80b vərəqindən başlayıb, 115b vərəqində sona çatır. Əlyazma XVII əsrə aid Avropa fəliqranlı sarı vərəqə təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əlyazmanın katibi Həsən bin Hüseindir. O, əsəri 1630-cu ildə Qarahisarda köçürmüşdür. Mətn əsasən qara mürəkkəblə yazılmış, başlıqlar və ara bildirən işarələr isə qırmızı mürəkkəblə qeyd olunmuşdur. Əsərin həcmi ümumilikdə 36 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 10x15 sm.- dir.

Əsər “Bismillahir-rəhmanir-rəhim, Mətləyi-ənvari-kəlami-qədim” cümləsi ilə başlayan tövhidlə açılır. Üç səhifə tövhiddən sonra 82a səhifəsində “Səbəbi-təlifi-kitab” bölməsi başlayır (Ahi, 1639, 82a). Qeyd etdiyimiz kimi, bu əsər Fəttahi Yəhya Nişapurinin eyniadlı farsdilli əsərinin türk dilinə olan tərcüməsidir. Mətn həm mənzum, həm də mənsur hissələrdən ibarətdir. Mənzum hissələr “beyt”, “məsnəvi”, “qitə” mənsur hissələri isə “nəsr” sözləri ilə qırmızı mürəkkəblə fərqləndirilmişdir. Bölmə başlıqları fars dilində yazılmışdır: “Fərzəndi-təlbədən əqli tacidar əz xudavənkər cəllə cəlalühü” (Ahi, 1639, 84a), “Sifəti-qələyi-bədən və tilsimi-tən” (Ahi, 1639, 85b), “Şənədən dili-macərayi-abı-heyvanü üzlət kərdən əz həvayi-xakərdən” (Ahi, 1639, 89a), “Sifəti-nəzəridəbanü fərsitadan dili-novcavan bitələbi-abi-heyvan” (Ahi, 1639, 91a), “Rəsədən nəzəri-beşəhri-afiyətü pürsidən abı-heyvan namusi-pür ” (Ahi, 1639, 93a), “Rəsədən nəzəri-beşəhri-afiyətü pürsidən abı-heyvan əz bəhri-pür şövkət” (Ahi, 1639, 94b), “Güzarkərdən nəzəri-uqbəyi-dər zöhdü riya əzraq rahibi-abi-biqara” (Ahi, 1639, 96b), “Nəzəri-püribrəti-begirdabi-heyvət” (Ahi, 1639, 100a), “Ağazi-dastani-aləmsüzü hüsnə-pəri rüxsari-ləğruz” (Ahi, 1639, 104a), “Giriftar şodən nəzəri-ədib dər dəsti-rəqib” (Ahi, 1639, 108a), “Sifəti-sinə” (Ahi, 1639, 109b), “Sifəti-gərdən” (Ahi, 1639, 109b), “Mubani-Kəllə” (Ahi, 1639, 110b), “Rəsədən nəzəri-şəhri-didar ki, xətgahi-hüsnə-pəri rüxsar pəst” (Ahi, 1639, 111a), “Sifəti-halü nöqtə dairəyi-camal” (Ahi, 1639, 113b). Əlyazmanın bəzi səhifələrinin haşiyələrində başlıq xarakterli qeydlərə də rast gəlinir. Məsələn: 91b səhifəsinin kənarında “dili-sifəti-inkisar” (Ahi, 1639, 91a), 93a səhifəsində “sifəti-bahar” (Ahi, 1639, 93a), 99a səhifəsində “vacibi-istilahati-zahid” (Ahi, 1639, 99a), 101b səhifəsində “bəhreyi-istilahat” (1, 101b), 103b səhifəsində “elmi-dəfi-istilahat” (1, 103b), 104a səhifəsində “hekayət” kimi ifadələr qeyd edilmişdir (Ahi, 1639, 104a). Həmçinin bəzi yerlərdə düzəlişlər müşahidə olunur. Əsər “Lələizərlərin çöhrəsi xuni-cigərlə gülgün ikən sən nə yürəklə bu gülzarın xunun qönçələrin dərməyə bu bağa gəldin və nə yüzlə rəngin güllərinə yüz sürməyə qəsd etdin” misraları ilə başa çatır (Ahi, 1639, 115b). Bu misralardan sonra kolofon verilmişdir. Kolofonda katibin adı, mətnin köçürülmə yeri və tarix göstərilmişdir. Mətnin bu şəkildə bitməsindən aydın olur ki, mətn tamamlanmamış, yarımçıq buraxılmışdır. Əlavə olaraq əlyazma kitabının sonuncu səhifəsində iki ədəd qəzəl qeyd olunmuşdur. Bu qəzəllərdən biri “Sor”, digəri isə və “Şur” rədiflidir. “Sor” rədifli

qəzəlin sonuncu beytindən aydın olur ki, qəzəlin müəllifi Katib təxəllüslü şairdir.

Nəticə

Ahi Bənli Həsən – XV əsrin sonu və XVI əsrin əvvəllərində yaşamış, Balkan mənşəli Osmanlı-Türk divan şairi olmasına baxmayaraq, onun həyatı və yaradıcılığı Azərbaycan elmi mühitində indiyədək sistemli şəkildə araşdırılmamışdır. Bu məqalədə ilk dəfə olaraq şairin bioqrafik məlumatları, ədəbi irsi və əsərlərinin əlyazma nüsxələri elmi təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində Ahi Bənli Həsənin “Divan”, “Xosrov və Şirin” və “Hüsnü dil” adlı üç əsərinin mövcudluğu müəyyənləşdirilmiş və bu əsərlərin əlyazma nüsxələrinin Almaniya, Fransa, Türkiyə və Azərbaycan kimi ölkələrin kitabxana və əlyazma fondlarında 57 əlyazma nüsxələrinin qorunduğu aşkarlanmışdır. Xüsusilə, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan yeganə əlyazma nüsxəsinin paleoqrafik xüsusiyyətləri təhlil olunmuş, onun xətt xüsusiyyətləri, kağız strukturu və mühafizə vəziyyəti araşdırılmışdır.

Ahi Bənli Həsənin ədəbi irsi yalnız Osmanlı-Türk ədəbiyyat tarixində deyil, həmçinin əlyazma mədəniyyətinin coğrafi yayılma arealını öyrənmək baxımından da dəyərli mənbədir. Bu araşdırma, həmçinin, Azərbaycan əlyazma fondlarında qorunan, lakin elmi dövriyyəyə daxil edilməmiş klassik Osmanlı-Türk ədəbiyyatı nümunələrinin tədqiqi üçün yeni istiqamət açır və gələcək araşdırmalar üçün əsas yaradır.

Ədəbiyyat

1. Türk dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1980). 1. cilt. İstanbul, Türkiyə.
2. Çelebi, A. (2018). Meşairü-Şüera. Haz: Filiz Kılıç. Ankara, Türkiyə.
3. Götz, M. (1968). Türkische Handschriften. Wiesbaden.
4. Blochet, E. (1932). Gatalogue des manuscrits turc de bibliotheque national de Paris. Paris.
5. Ahi. (tarixsiz) . Divan [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mikrofilm koleksiyonu, 00646 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
6. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih koleksiyonu, 03735 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
7. Ahi. (1563). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma bağışlar koleksiyonu, 05142 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
8. Ahi. (1581). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İzmir koleksiyonu, 00623 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
9. Ahi. (1629). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Tahir ağa tekkesi koleksiyonu, 00333 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
10. Ahi. (1619). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüsrev Paşa koleksiyonu, 00503 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
11. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nafiz Paşa koleksiyonu, 00858 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
12. Ahi. (1613). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Əfəndi koleksiyonu, 00286 şifresi, İstanbul, Türkiyə.
13. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kadızade Mehmed koleksiyonu, 00379 şifresi, İstanbul, Türkiyə.

14. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Çelebi Abdullah koleksiyonu, 00284 şifresi, İstanbul, Türkiye.
15. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu, 05168 şifresi, İstanbul, Türkiye.
16. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu, 03876 şifresi, İstanbul, Türkiye.
17. Ahi. (tarixsiz). Kaside [Əlyazma]. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu, 03422-011 şifresi, İstanbul, Türkiye.
18. Ahi. (tarixsiz). Divan-i Ahi [Əlyazma]. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu, 03422-020 şifresi, İstanbul, Türkiye.
19. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lala İsmail koleksiyonu, 00411 şifresi, İstanbul, Türkiye.
20. Ahi. (1569). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonu, 00731 şifresi, İstanbul, Türkiye.
21. Ahi. (1529). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 2393/9 şifresi, Bursa, Türkiye.
22. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 1839 şifresi, Bursa, Türkiye.
23. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Gazi koleksiyonu, 1204 şifresi, Bursa, Türkiye.
24. Ahi. (1554). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 4853 şifresi, Bursa, Türkiye.
25. Ahi. (1612). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 728 şifresi, Bursa, Türkiye.
26. Ahi. (1563). Terceme-i hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 2241 şifresi, Bursa, Türkiye.
27. Ahi. (1548). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 2240 şifresi, Bursa, Türkiye.
28. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Ankara Milli Kütüphanesi, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 06 Hk 929 şifresi, Ankara, Türkiye.
29. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Ankara Milli Kütüphanesi, Çankırı İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 18 Hk 42 şifresi, Ankara, Türkiye.
30. Ahi. (tarixsiz). Şirin ü Perviz [Əlyazma]. Ankara Milli Kütüphanesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 18061/2 şifresi, Ankara, Türkiye.
31. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Ankara Milli Kütüphanesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 18061/2 şifresi, Ankara, Türkiye.
32. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Ankara Milli Kütüphanesi, Yazmalar koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 471/2 şifresi, Ankara, Türkiye.
33. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. Ankara Milli Kütüphanesi, Yazmalar koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 471/1 şifresi, Ankara, Türkiye.
34. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi koleksiyonu, V1669/1 şifresi, İstanbul, Türkiye.
35. Ahi. (tarixsiz). Hüsni ü dil [Əlyazma]. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt koleksiyonu, B5369 şifresi, İstanbul, Türkiye.

36. Ahi. (1545). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt koleksiyonu, B5370 şifresi, İstanbul, Türkiye.
37. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2755/2 şifresi, Manisa, Türkiye.
38. Ahi. (tarixsiz). Terceme-i hüsn ü dil [Əlyazma]. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 5193/1 şifresi, Manisa, Türkiye.
39. Ahi. (tarixsiz). Terceme-i hüsn ü dil [Əlyazma]. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 1387/1 şifresi, Manisa, Türkiye.
40. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Vahit Paşa koleksiyonu, 2223 şifresi, Kütahya, Türkiye.
41. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Vahit Paşa koleksiyonu, 1610 şifresi, Kütahya, Türkiye.
42. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Kitaplığı koleksiyonu, 001656 şifresi, İstanbul, Türkiye.
43. Ahi. (1590). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Kitaplığı koleksiyonu, 000850 şifresi, İstanbul, Türkiye.
44. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi, Amasya Bayezit koleksiyonu, 1626 şifresi, Amasya, Türkiye.
45. Ahi. (tarixsiz). Terceme-i hüsn ü dil [Əlyazma]. Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi, Amasya Bayezit koleksiyonu, 1879 şifresi, Amasya, Türkiye.
46. Ahi. (1584). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri koleksiyonu, 177 şifresi, İstanbul, Türkiye.
47. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri koleksiyonu, 176 şifresi, İstanbul, Türkiye.
48. Ahi. (1682). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, 000211 şifresi, İstanbul, Türkiye.
49. Ahi. (1584). Hüsn ü dil [Əlyazma]. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, 000212 şifresi, İstanbul, Türkiye.
50. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler koleksiyonu, BY0000008265 şifresi, Konya, Türkiye.
51. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar koleksiyonu, 634 şifresi, Erzurum Türkiye.
52. Ahi. (1557). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar koleksiyonu, 4768 şifresi, Edirne, Türkiye.
53. Ahi. (1680). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 1051 şifresi, Balıkesir, Türkiye.
54. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye koleksiyonu, 03768 şifresi, İstanbul, Türkiye.
55. Ahi. (tarixsiz). Hüsn ü dil [Əlyazma]. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 822 şifresi, Diyarbakır, Türkiye.
56. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Respublika Əlyazmaları Fondu Əlyazmalar. Kataloqu (1963) [2 cildə] I c., Bakı, Azərbaycan.
57. Azərbaycan multidissiplinar əlyazması: xəzinədən incilər. (2017), Bakı, Azərbaycan.
58. Musabəyli, A.Ş. (2018). Əlyazmalar İnstitutundakı türkdilli əlyazmaların toplu kataloqu [4

cilddə]. c.I və c.III. Bakı, Azərbaycan.

59. Ahi. (1639). Hüsni dil [Əlyazma]. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, A194 şifrəsi, Bakı, Azərbaycan.

Daxil oldu: 20.02.2026

Qəbul edildi: 30.04.2026